

Det sociala arbetet i Socialmedicinsk tidskrift under åttio år

Magnus Karlsson

Magnus Karlsson, professor, Marie Cederschiöld högskola, Stockholm..

E-post: magnus.karlsson@mchs.se

Socialt arbete har diskuterats i Socialmedicinsk tidskrift sedan dess den först publicerades. I föreliggande text visas hur ämnet diskuterats med olika frekvens under olika perioder, och särskilt tre perioder under tiden 1924–2006 utmärker sig i detta fall. Här identifieras och karaktäriseras dessa tre perioder och exempel ges på hur det sociala arbetet diskuterats i tidskriften under dem. De historiska exempel som lyfts fram illustrerar en period där socialt arbete diskuterades framför allt i relation till vårdinsatser, en där ämnet socialt arbete etablerades och en där välfärdens sociala arbete på olika sätt kom att granskas.

Social work has been discussed in Socialmedicinsk tidskrift since its first issue was released. In this text, it is shown how the topic has been discussed with different frequency during different periods, and that three periods during the period 1924–2006 stands out in this respect. Here, these periods are identified and characterized, and examples are given of how social work has been discussed in the journal under them. The historical examples highlighted illustrate a period where social work discussed in relation to care interventions, one where the subject of social work was established as a research subject in Sweden, and one where social work as a part of the Swedish welfare society came to be scrutinized in various ways.

Inledning

I den allra första texten i Socialmedicinsk tidskrift (SMT), den som dateras februari 1924 och som har rubriken *Anmälan*, beskrivs den ursprungliga ambitionen med tidskriften:

För att det i möjligaste mån befrämja det allmännas intressen på detta område kräves det numera ett alltjämt fortlöpande samarbete mellan sjuk- och hälsovårdens sakkunnige och medhjälpare, läkare, tandläkare, veterinärer, apotekare, sjuksköterskor m. fl. och ett flertal andra grupper av dels fackmän på olika områden, så som advokater, byggtknici, fattigvårdsmän, försäkringsmän, nationalekonomer, dels övriga socialt intresserade och arbetande personer så som kommunalrepresentanter, riksdagsmän, tidningsmän m.fl. Socialmedicinsk Tidskrift vill göra ett försök att bilda en litterär föreningspunkt för alla dessa olika socialt intresserade som i ett eller annat avseende har någon kontakt med sjuk- och hälsovård och som hittills i ett flertal specialtidskrifter med mycket begränsade läsekretsar arbetat för gemensam sak fast på spridda håll. (Socialmedicinsk tidskrift, 1924, s 1)

Åtminstone två företeelser är omedelbart intresseväckande i denna ambition. Den första är viljan att samla vitt skilda kunskaps- och verksamhetsinriktningar som annars ”arbetat för gemensam sak fast på spridda håll”. Det förefaller alltså redan sedan tidskriftens grundande en tydlig ambition om det som kanske idag skulle kallas för mång- eller tvärvetenskaplighet, men också om att skapa en tidskrift för ”... dels fackmän [...] dels övriga socialt intresserade”.

Den andra av dessa intresseväckande företeelser är socialmedicin som term inte används i annat än tidskriftens namn. I stället är fokus de sociala aspekterna av hälso- och sjukvård. Det sociala hjälparbetet är således en central företeelse i SMT redan sedan tidskriftens allra första sidor.

Den första längre texten som publiceras i tidskriften – *Läkaren och det sociala hjälparbetet* (von Koch 1924) – fortsätter på samma tema. ”Det är alltid farligt att generalisera, men nog kan man våga påståendet, att det i stort sett ännu brister åtskilligt i samarbetet mellan läkarna och dem, som inom kommunerna utföra det socialt omvårdande arbetet”, skriver von Koch, och lyfter därmed en fråga om samverkan mellan olika offentliga aktörer som fortfarande hundra år senare är rykande aktuell.

I föreliggande text görs med lätt hand en genomgång av vilken plats socialt arbete haft i SMT under åren 1924 till 2006, där en mer översiktlig beskrivning kompletteras av nedslag under några perioder i tidskriftens historia som ses vara av särskilt intresse. Ambitionen är inte att presentera någon uttömmande genomgång utan endast att, genom några historiska exempel, inspirera till ett

mer omfattande arbete på samma tema: de samlade tidskriftsvolymererna under snart hundra år erbjuder fantastiska möjligheter för den som bättre vill förstå hur det sociala arbetet, socialmedicinen och medicinen utvecklats parallellt i den svenska välfärden.

Förekomst och utveckling

En mycket enkel genomgång av de åttiotvå årsvolymererna (1924–2006) när det gäller förekomsten av termen ”socialt arbete” visar på åtminstone två olika utvecklingstendenser (Bild 1). Den utveckling som omedelbart framträder är hur termen, trots de exempel som ges inledningsvis, förekommer mycket sparsamt fram till början av 1930-talet. Då hanteras i flera olika texter den sociala dimensionen av vården, bland annat genom att den sociala kuratorsverksamheten lyfts fram. Därefter är det påfallande tyst i SMT kring det sociala arbetet till dess att socialt arbete blir aktuellt som akademiskt ämne under slutet av 1970-talet. Men då lossnar det i stället rejält: flera av de personer som sedan kommer att bli ledande i arbetet för att etablera ämnet socialt arbete i Sverige skriver vad man skulle kunna betrakta som linjetexter i SMT, däribland de framtida professorerna i ämnet Harald Swedner och Bengt Börjeson. Under några år förekommer begreppet socialt arbete flitigt i tidskriften och etablerar sig sedan på en högre nivå än tidigare, och förekommer ett tjugotal gånger per år. En sista, mer modest ökning kan sedan skönjas kring millennieskiftet och i detta fall är den gemensamma nämnaren svårare att urskilja. Möjligen kan man konstatera en skepsis och en kritik mot det sociala arbete som etablerats i relation till vården: vilken röst har till exempel den enskilda patienten/klienten i omsorgssystemen?

Den första perioden: det sociala arbetet i vården, 1931–1935

Under den första perioden (1931–35) som det sociala arbetet nämns mer frekvent under i SMT var dr Lennart Sahlin redaktör. Han ansvarade för tidskriften under tiden 1929–1941 och presenteras i tidskriften (1928, s 177) kortfattat med att han på sin tid var grundare av och förste redaktör för Medicinska föreningens Meddelanden.

Social kuratorsverksamhet

Under 1932 (s 145 ff) presenterar Sigrid Höjer, som inte i övrigt presenteras, en text om social kuratorsverksamhet ur sjukvårdssynpunkt. Hon konstaterar att ”Jag tror, att det numera här är ganska allmänt erkänt, att en sjukvård, som ej är förenad med en social omsorg, ej är i önskad grad effektiv. Detta såväl i beaktande av etiska och ekonomiska värden.” (SMT 1932, s 147).

När hon diskuterar kuratorns *ställning* i vården så konstaterar hon att kuratorer

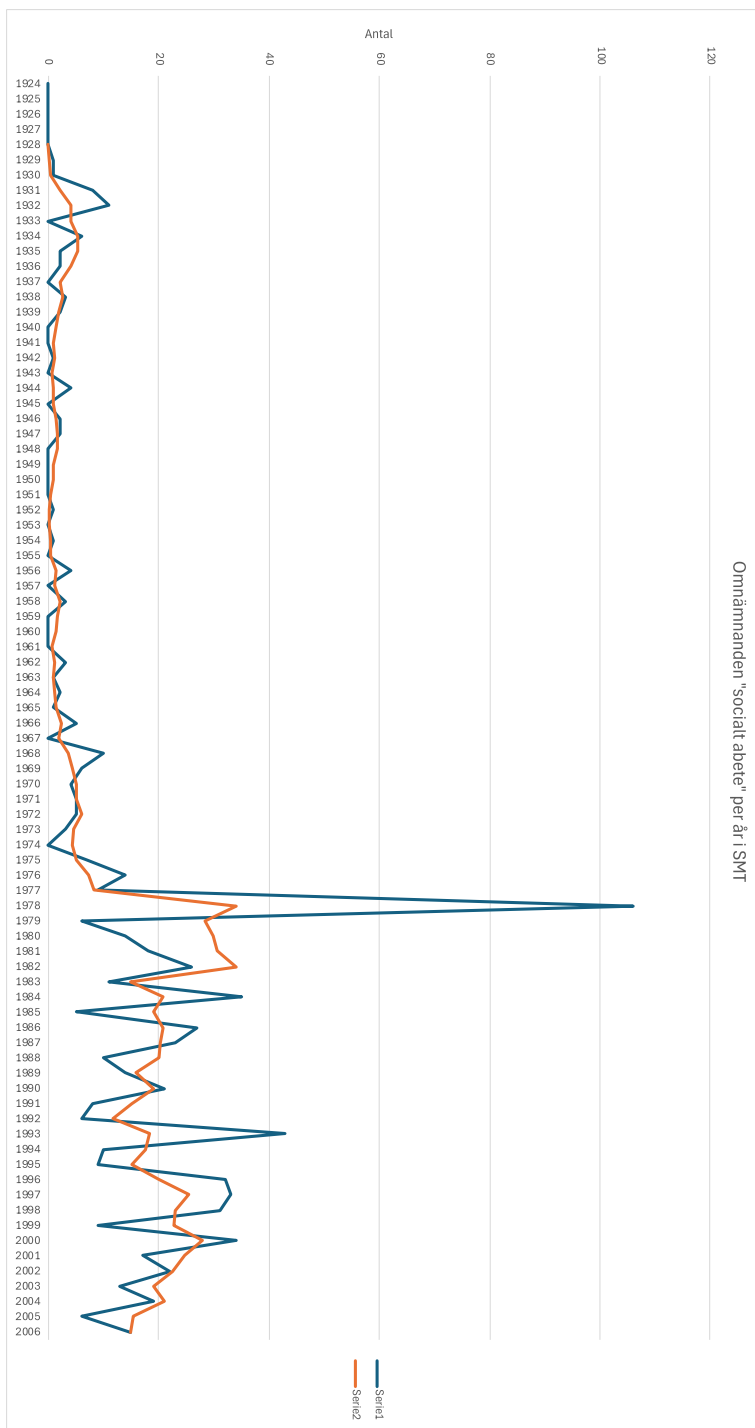

Bild 1.

i Frankrike intar en självständig plats i vården jämte läkare och sjuksköterskor, och att läkarkåren i Sverige om något beaktar sociala synpunkter än mer. ”Detta hindrar ej, att *på sina håll*, och kanske just på grund av sjukvårdens allt strängare specialisering och mekanisering och på grund av den tid det vetenskapliga arbetet kräver, intresset för patientens personliga och sociala förhållanden fått träda i bakgrunden.” (SMT 1932, s 151, kursivering i original).

När Höjer sedan diskuterar vilken *utbildning* en kurator bör ha, så inleder hon intressant nog med ”Jag tror inte, att vi i denna församling ens behöva ta upp frågan om manlig eller kvinnlig kurator.” (SMT 1932, s 151) Av den fortsatta texten förefaller det som fullständigt självklart att kuratorn är en kvinna. Däremot uppehåller sig Höjer vid frågan om själva utbildningen. Hon väljer mellan ”... den rent sociala utbildningen och den kombinerade sjuksköterskeutbildningen med social-teoretisk påbyggnad.” (s 151)

Läkarnas sociala uppgifter

I en annan text från 1932 diskuterar doktor Åke Berglund Läkarnas sociala uppgifter. ”Den medicinska vetenskapen måste i enlighet med den Comteska hierarkien vinna anslutning icke endast till biologien utan även till sociologien, måste bli ett en verkligt social vetenskap och därvid lämna sitt bidrag till uppbyggnaden av den nya universalvetenskapen och själv befruktats av sociologiens landvinningar.”, argumenterar Berglund (SMT 1932 s 81). Han skrädder inte orden när han argumenterar för att den medicinska vetenskapen behöver ta sig an aktuella samhällsproblem snarare än att i allt större utsträckning specialiceras och ägnas åt detaljer. Trots att den moderna psykologin gjort stora landvinningar, så ser Berglund det som en svår brist att ”... läkarna hos oss icke bibringats någon som helst utbildning inom densamma och att den medicinska vetenskapen i sin helhet står så främmande för och avogt inställda mot densamma.” (s 82).

Vad som framför allt behövs, argumenterar Berglund, är en grundlig och praktiskt inriktad utbildning av sociala arbetare. ”Läkarna tvingas alltmer ut i det sociala livet d.v.s. inom alla de olika uppgifter som ingår i begreppen ’Fursorge’ och ’public aid’” och därför måste en utbildning i socialhygien, patologi, sociologi och social kostlära snarast inrättas menar Berglund. Han ser framför sig en kår av sociologiskt utbildade och för socialt arbete intresserade tjänsteläkare och ivrar för olika typer av samhällelig hygien som dovt minner om den tid under vilken texten är författad.

Den andra perioden: det sociala arbetets akademisering

Under den andra perioden i SMT:s historia som socialt arbete diskuteras mer frekvent (1977–1984) var Claes-Göran Westrin redaktör och ansvarig utgivare

för tidskriften. Westrin presenteras ytterst kort i tidskriften, det framgår att han vid tillträdet är medicine licentiat, men han är verksam vid tidskriften desto längre – inte mindre än 33 år (1968–2001)!

I årgången av SMT som utkom 1978 finns rikliga inslag av socialt arbete: här diskuteras bland annat kuratorsfunktionen i flera artiklar och Kerstin Qvarnström gör en grundlig genomgång av socionomutbildningen byggt bland annat på utbildningsdokument från lärosätena i Lund och Örebro. Här finns också en text om Föreningen Sveriges Socialchefers svar på socialutredningens slutbetänkande (1977:40) vilket är intressant läsning nu när vi åter står inför en ny socialtjänstlag. Här konkluderas bland annat att ”Det viktigaste i social utredningens slutförslag är att det markerar ett historiskt uppbrott från den starkt symptom och individinriktade lagstiftning som sedan sekelskiftet reglerat socialvården...” (SMT 1978 s 265).

En handfull texter i 1978 års årgång av SMT framstår dock som särskilt intressanta. De samlas som en följd av att Göteborgs universitet i september 1977 utlyste den första professuren i ämnet socialt arbete. I tidskriften anges hur sex personer sökte tjänsten: Lars Bremberg, rektor vid Vallmotorps behandlingshem, Bengt Börjeson, forskningsledare vid barnbyn Skå, Rita Liljeström, docent i sociologi vid Göteborgs universitet, Roger Lind, professor i social work i Louisville, USA, Harald Swedner, tillförordnad professor i sociologi vid Lunds universitet, samt Karin Tengwald, universitetslektor vid Socialhögskolan i Stockholm. Redaktionen för SMT lyckades få fyra av dessa att samlat skriva texter kring socialt arbete i tidskriften – ett mycket intressant tidsdokument. I nedan belyses kortfattat Börjesons och Swedners (som sedermera fick tjänsten) texter på området.

Ett radikalt socialt arbete

Börjeson, docent i psykologi och behandlings- och forskningsledare vid Barnbyn Skå, tar sin utgångspunkt i ett citat av Roy Bailey och Mike Brake (från boken *Radical Social Work*, källa anges i övrigt inte), som skriver att:

Radikalt arbete enligt vår mening är att förstå de utsatta människornas be-lägenhet i den sociala och ekonomiska struktur de befinner sig i. Ett socialistiskt perspektiv för oss det mest medmänskliga sättet när det gäller att välja utgångspunkt för det sociala arbetet. Vårt syfte är inte att eliminera be-handling, men att eliminera behandling som stöder den härskande klassens hegemoni. För att motverka förtryckets effekter måste man engagera sig i en dubbel ambition: att hjälpa människor att förstå sin alienation i termer av förtryck och att bygga upp deras egen självkänsla. (SMT 1978 s 468)

Börjeson konstaterar att citatet ganska väl återger hans egen grundläggande uppfattning och övergår sedan till att diskutera hur han område för område – socialrätt, socialpolitik, metodutveckling, behandlingsforskning, missbruksproblem och förebyggande socialt arbete – har för avsikt att implementera sin syn i forskningen kring socialt arbete. Han konstaterar slutligen att forskning inte bara är forskning, utan en intellektuell tradition som kan vitalisera den sociala debatten.

Aktörs- och åskådarparadigm i kunskapsproduktion

Harald Swedner, biträdande professor i sociologi, grundar liksom Börjeson sitt inlägg i teori. Han visar på motsättningen på vad han kallar för aktörs- och åskådarparadigmet, och menar att det senare i stor utsträckning varit gemensamt för forskare och filosofer i väst. Aktörsparadigmet innebär för vetenskapen, argumenterar Swedner, att forskaren ställer sig mitt på den scen där verkligheten utspelar sig, snarare än att som åskådare bara berättar om eller förklarar vad som sker på scenen. Den kunskap som produceras i aktörsparadigmet "... kan användas för att driva händelserna framåt och vetenskapsmannen utgår ifrån att han kan eller han bör ingripa i händelserna, som ett led i det för alla människor gemensamma arbetet på att förverkliga uppställda mål för det samhälle han tillhör." (SMT 1978 s 478). Värderingar är, menar Swedner, ofrånkomliga element i det vetenskapliga arbetet.

Att hålla fast vid åskådarparadigmet innebär enligt Harald Swedner en rad problem som innebär dels att forskaren inte på ett fullödigt sätt bidrar till ett samhälleligt förändringsarbete, dels att forskaren i sin iver att se hur det faktiskt är glömmer bort att beakta möjliga framtida tillstånd.

Den som däremot väljer att ansluta sig till aktörsparadigmet kommer, menar Swedner, att upptäcka hur den traditionella åskådarorienterade forskningen står inför en rad metodproblem som sällan diskuteras. Hur upptäcker man signifikant sociala fenomen? Hur skaffar man sig kunskap om sociala händelser snarare än om sociala objekt? Hur kan forskarens kunskaper bidra till att möta sociala problem? Han slutar med att konstatera "Tvingar inte accepterandet av aktörsparadigmet på en rad punkter fram en ny syn på kunskapsproduktionen? Personligen har jag så småningom blivit mer och mer övertygad om att så är fallet."

Den tredje perioden: det sociala arbetet under lupp

Den tredje perioden i SMT:s historia där termen socialt arbete är mer flitigt förekommande infaller kring millennieskiftet (1993–2001). Under denna tid är fortfarande Claes-Göran Westrin redaktör, och möjligen finns det skäl att uppmärksamma att denna period avslutas samtidigt som Ingvar Karlberg tar över redaktörskapet för tidskriften (vilket inte behöver vara kausalt).

Den gemensamma nämnaren för denna tredje glansperiod för socialt arbete i SMT är svårare än de två tidigare att identifiera, men om något så handlar den om att det sociala arbetet nu är så pass etablerat i samhället att det kan börja ifrågasättas – det sätts under lupp. I det följande ges exempel där det första handlar om farhågan om att Sverige är på väg att överge sin välfärdspolitik, och de två andra om betydelsen av att ge klienten en röst i det sociala arbetet

Ska välgörenheten ta över?

”Ska gammeldags välgörenhet ersätta strävan efter jämlikhet, delaktighet och gemenskap?” Detta frågar sig Bengt Lindqvist, socialminister (s) 1990–1993 och själv synskadad och aktiv inom framför allt Synskadades riksförbund. Lindqvist menar att samhället består av tre sektorer – den samhälleliga och demokratiska sektorn, den kommersiella marknadssektorn samt frivilligsektorn – och skjuter in sig på hur det endast är inom den förstnämnda av dessa tre som människor kan tilldelas rättigheter och skyldigheter. Mot denna bakgrund argumenterar han mot ett förslag som lagts i samband med en utredning om statsbidragen till ideella organisationer: ”Jag har absolut ingenting emot att människor spontant lämnar penninggåvor eller testamenterar pengar till ideella organisationer, som utför viktiga humanitära insatser i vårt samhälle. Men varför [...] skapa denna motsatsställning mellan att lojalt betala sin skatt och att bidra till ideell verksamhet?”

Vi vet idag att den diskussion som Lindqvist förde 1994 fortfarande färgar samtalet om rollfördelningen mellan staten och den ideella sektorn. Inte sällan handlar dagens samtal om hur ”samhällskontraktet” omförhandlas, vilken roll ideella organisationer ska ha i den moderna svenska välfärden och vilka typer av insatser i den ideella sektorn som ska åtnjuta stöd från staten.

Att ge röst åt klienten

Hans Berglind, professor emeritus i socialt arbete, diskuterar hur sambandet mellan objektiva mått på sjuklighet och faktisk arbetsförmåga är svagt. Därför, menar författaren, borde Försäkringskassan när det gäller förtidspensionsärenden i större utsträckning beakta individens egen uppfattning när det gäller dennas hälsa. ”Är det rimligt att basera ersättningen i socialförsäkringen på ett kriterium som har så låg prediktionsförmåga som den nuvarande?” frågar sig författaren, och fortsätter ”Om individens egen uppfattning ger bättre prediktion än s k objektiva mått, borde man då inte beakta dem när man bedömer arbetsförmåga och rehabiliteringsinsatser?”

Berglind svarar på sina egna frågor genom att konstatera att ett renodlat sjukdomsperspektiv bör kompletteras med information inhämtad med den enskilda individen, och att den ”... rehabiliterande uppgiften kräver ett empatiskt

lyssnande och individuellt anpassade åtgärder.” (SMT 1998 s 372) Däremot bör Försäkringskassans kontrollerande uppgift följa en strikt regel tillämpning, och av detta skäl bör uppgifterna som rehabiliterare respektive kontrollant hållas strikt åtskilda. Författaren menar dessutom att den enskilde bör ha ett särskilt försäkringsombud med hög kompetens som har till särskild uppgift att ”... hjälpa vederbörande att hitta rätt i den organisatoriska djungeln.” (a s)

Britt Jonsson, fil dr i socialt arbete, tar i någon mening diskussionen om klientens röst vidare när hon diskuterar den i många sammanhang välkända vårdinstitutionen för unga pojkar Barnbyn Skå. Med grund i grundaren Gustav Jonssons egen utsaga så beskriver Britt Jonsson Barnbyn Skå som ”... ett alternativt, icke-autoritärt behandlingshem; som ett ’argument i handling’ mot strafftänkande och auktoritära lydnadskrav och där det skulle vara möjligt att förena ideologi och teori med praktiskt förändringsarbete.” (SMT 1998 s 356)

I sin forskning visar Britt Jonsson hur behandlarnas och de behandlade pojkarnas perspektiv skiljer sig åt väsentligt när de beskriver samma sociala fenomen. Barnbyn Skå hade för pojkarna fått helt andra innebörder än vad som vad avsikten med institutionen konstaterar hon, och understryker utifrån det vikten att belysa det sociala arbetets praktik ur vårdtagarnas perspektiv:

Jag menar att den vedertagna bilden av barnbyn Skå som lanserades som landets terapeutiskt mest ambitiösa behandlingshem och det före detta vårdtagarnas Skå-bilder kompletterar och utmanar varandra på ett mycket fruktbart sätt. De till och med förutsätter varandra för att det ska vara möjligt att förstå konflikten mellan samhällets behandlingsambitioner och de behandlades förutsättningar att ta emot behandling. (SMT 1998 s 360)

En avslutande kommentar

De exempel på hur socialt arbete diskuterats i SMT och som här lyfts fram är knappast mer än exempel. För den intresserade läsaren finns i de åttio årgångar av SMT som studerats ett stort antal texter, vinklar och områden som rör det sociala arbetet – många gånger i direkt relation till socialmedicin. Ambitionen har ändå varit att lyfta fram texter som berört socialt arbete och som karaktäriserat de tre perioder under den angivna tiden i SMT:s historia där ämnet varit mer framträdande. Som visats i figur 1 är det möjligt att identifiera tre sådana mer distinkta perioder, men också att dra slutsatsen att tidskriften efter millennieskiftet mer regelbundet har kommit att diskutera det sociala arbetet mer uttalat.

Exemplen får här illustrera tre olika sätt på vilket det sociala arbetet diskuteras. Under den första perioden som utspelas under det tidiga 1930-talet, diskuteras ämnet i relation till vårdinsatser, och även om det med viss tydlighet lyfts fram att det sociala arbetet står på egna ben i förhållande till sjukvården, så är

det ändå i relation till densamma som ämnet diskuteras. De exempel som lyfts fram belyser kuratorns roll i vårdens och läkarens sociala uppgifter. Det senare exemplet ger en aning om det samtal kring samhällelig ”hygien” som snart efter den diskuterade perioden fick de mest tragiska konsekvenserna i Europa.

Under den andra perioden, som är den mest utmärkande och som utspelas under 1970-talets slut och åren därefter, blir socialt arbete ett eget ämne i den mening att det tillsatts professorer inom detsamma. Här spelar SMT en viktig roll genom att flera av de första kandidaterna till dessa professurer skriver något som närmast kan tolkas som programförklaringar i tidskriften. I flera fall, såsom i de presenterade exemplen, innehåller dessa förklaringar bärande tankar om att teori och praktik står i tydlig relation till varandra: forskningen på området ska bidra till samhällsförändring och är samtidigt beroende av närheten till praktiken för att vara relevant. Det är slående hur avancerad samhällsteori och praktiknärlighet finns sida vid sida.

Under den tredje perioden, som infaller kring millennieskiftet, är det sociala arbetet etablerat i den svenska välfärdsstaten och ansträngningarna som görs handlar snarare om att granska detsamma. Är välfärden på tillbakagång? Vilken röst har och bör den enskilda klienten ha i bistånd och behandling? Det förefaller också som att det sociala arbetet som ämne i och med denna tredje period också etablerar sig i SMT på ett annat sätt än tidigare. Efter denna tredje period med särskilt fokus på ämnet finns ingen tillbakagång att tala om under den tid som studerats.

Den som efter 2006 följt SMT:s fortsatta publicering vet vilka vändningar historien ytterligare har tagit, men det är inget som kommer att diskuteras här. Men det kan konstateras att det är mer än en gång i den genomförda genomgången som det blivit tydligt att historien upprepar sig och att utvecklingen långt ifrån alltid är linjär. Frågor om klientens inflytande, professionsintressen, samverkan och forskningens olika roller i förhållande till praktiken är frågor som återkommer och som troligen kommer att fortsätta att diskuteras. Och även om det förefaller som om senare tiders skribenter blivit mindre aningslösa när de diskuterar kön – det är till exempel inte längre alldeles självklart att bara kvinnor är kuratorer på det sätt som Sigrid Höjer antog 1932! – så manar läsningen till frågan: vilka perspektiv är vi blinda för idag?